

Başvuru Tarihi: 14.06.2021
Kabul Tarihi: 29.07.2021

Araştırma Makalesi / Research Article

Son Devir Osmanlı Medreselerinde Islahat Çalışmaları ve Fıkıh Eğitimi¹

Abdullah AKIN²

Öz

Osmanlı Devleti'nin son devri sayılan Tanzimat'a kadar, dinî ilimler yanında pozitif bilimlere de ağırlık veren medreseler, fıkıh eğitimi sisteminin omurgasını teşkil etmiştir. Daha çok Fıkıh (jurisprudence) eğitimi merkezi özelliği taşıyan medreselerde, istihdam da genellikle eğitim ve adalet mesleklerinde yapılmıştır. Tanzimat'tan sonra ise kendini yeniden tanımlayan devlet, eski sistemde oluşan boşlukları, Avrupa medeniyetinin ürünü kurum ve kuruluşlarla doldurmaya başlamıştır. Bu durum hukuki ve adli sahada büyük oranda kırılmalar yaşanmasına sebep olmuş, çeşitli sebeplerle liyakat ve mülazemet sistemi bozulan medreseleri hem eğitim hem kurumsal açıdan nitelik olarak oldukça zayıflatmıştır. Netice olarak medreseleri yeniden ihya etmek için özellikle II. Meşrutiyet'ten sonra medreselerde de bazı başarılı ıslahat girişimleri olmuştur. Makalenin amacı gerçekleştirilen bu başarılı ıslahat çalışmalarında ve yeni açılan medreselerde fıkıh eğitimi incelemek ve elde edilen neticeyi tartışmaktır. Bu anlamda önce Osmanlı Devleti'nde bir ilk olma özelliği taşıyan ve Tanzimat Dönemi'nden sonra açılan hususi medreselere değinilecektir. Bu hususi medreseler yeni oluşan ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak fıkıh ve irşad alanlarında açılmıştır. Daha sonra nitelik açısından zayıflayan geleneksel Osmanlı medreselerinde yapılan ıslahat çalışmaları ve nizamnamelerden bahsedilecektir. Araştırmada "tarihi araştırma yöntemi" kullanılmıştır. Bu yöntemle araştırmanın konusunu oluşturan dönem eleştirel bir gözle incelenip, doğru bir şekilde tahlil edilmeye gayret edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Medrese, Islahat, Fıkıh, Tanzimat, Eğitim.

Reform Studies and Fiqh Education in Last Period Ottoman Madrasahs

Abstract

Until the Tanzimat, which is considered to be the last period of the Ottoman Empire, madrasahs, which focused on positive sciences as well as religious sciences, formed the backbone of the fiqh education system. In madrasahs, which are mostly a fiqh (jurisprudence) training center, employment was generally carried out in education and justice professions. The state, which redefined itself after the Tanzimat, started to fill the gaps in the old system with institutions and organizations that were the products of European civilization. This situation caused major breakdowns in the legal and judicial field, and the madrasahs, whose merit and mulazemet system were disrupted for various reasons, weakened both in terms of education and institutional aspects. As a result, in order to revive madrasahs, especially II. After the Constitutional Monarchy, there were some successful reform attempts in madrasahs. The aim of the article is to examine fiqh education in these successful reform studies and newly opened madrasahs and discuss the results obtained. In this sense, first of all, special madrasahs, which are the first in the Ottoman Empire and opened after the Tanzimat Period, will be mentioned. These special madrasahs were opened in the fields of fiqh and irshad, taking into account the newly emerging needs. Later, the reforms and regulations of traditional Ottoman madrasahs that have weakened in terms of quality will be mentioned. "Historical research method" was used in the research. With this method, the period that constitutes the subject of the study has been critically examined and tried to be analyzed correctly.

Keywords: Madrasah, Islahat, Fiqh, Tanzimat, Education.

¹ Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi BAP birimi tarafından Doktora Tez Projesi kapsamında "Tanzimat Sonrası Fıkıh ve Eğitimi" başlığında (Proje Kodu: SDK-2021-3636, Proje ID: 3636) proje olarak desteklenmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Felsefe ve Din Bilimleri Bölümü, abduallahakin@comu.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0002-9337-302X>

Giriş

Medrese; Arapça okuma, öğrenme ve araştırma manalarına gelen “derese” fiilinden Türkçeleşmiş bir kelimedir (Baltacı, 1976: 25). İstilah olarak yükseköğrenim merkezi, âlim, müderris ve araştırmacı yetiştiren eğitim kurumları anlamına gelir. Medreseler h. 3. asırdan itibaren kurulmaya başlamış ve genellikle mescitlerde yapılan eğitim medreselere intikal etmiştir (Çelebi, 1998: 81-84). Eğitimin yanı sıra talebelerin yeme-içme ve barınma ihtiyaçlarının karşılandığı medreseler hayır sahiplerinin kurdukları vakıflar tarafından organize edilmiştir. Medreselerin, Buhâra, Nişabur ve Horasan gibi İslam Coğrafyasının doğu bölgelerinden başlayarak kurulduğu görülür. Daha sonra Bağdat, Suriye, Mısır, Tunus ve Endülüs gibi diğer önemli İslâm merkezlerine hızlı ve organize bir şekilde yayılmıştır. Anadolu'nun farklı bölgelerinde de ilk defa h. 6./m.12. asırlarda, bu medreseler örnek alınarak, kurulmaya başlanmış (Akyüz, 1994: 43) ve Osmanlılar bu geleneği devam ettirerek medreseleri buldukları coğrafyanın hemen hemen her köşesine taşımışlardır. Kurulan bu medreseler ve inşa edilen büyük camiler İslam dininin ve Müslümanların dine ve ilme gösterdikleri sevginin birer göstergesi olmuştur (Bilsel, 1943: 5).

Medreseler orta çağda modern Avrupa üniversitelerine model oluşturmuş ve bu üniversitelerin atası sayılmıştır (Lewis, 2003: 114). İslam ülkelerinde ise kültür ve medeniyetin gelişiminde hayatî bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin son devri sayılan Tanzimat'a kadar, dinî ilimler yanında pozitif bilimlere de ağırlık verilen ve fıkıh eğitimi sisteminin omurgasını teşkil eden medreselerde, farklı İslami coğrafyalardan beyin göçü olmuştur (Öztürk, 2007: 566). Mesela Fatih Sultan Mehmed Han'ın (1444-1446, 1451-1481) 1470 yılında, Türkistan'dan getirdiği Molla Husrev, Molla Güranî gibi âlimlerin yönetiminde, üniversite niteliğinde bir külliye kurduğu görülmektedir (Bilsel, 1943: 7). Daha çok Fıkıh (jurisprudence) eğitimi merkezi özelliği taşıyan (Ekinci, 2016: 64) medreselerde, istihdam da eğitim ve adalet alanlarında yapılmıştır (Lewis, 1975: 169). Böylece medrese, 19. yüzyılın ortalarına kadar, devlet elitinin, memurların, müderrislerin, müftü, hâkim ve diğer önemli devlet görevlilerinin eğitilmesini ve yetiştirilmesini sağlamıştır (Şimşirgil ve Ekinci, 2009: 18).

17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve zamanla neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan bu modernliğin sonucu olarak ortaya çıkan yaşam tarzları bütün geleneksel düzen yapılarını etkilerken (Giddens, 1994: 12) medreseler de bundan yeterince payını almıştır.

Yine de ulema (ilmiye) sınıfı 19. yüzyıla kadar, toplumsal meşruiyetini, sistem içindeki konumunu alternatifsiz olarak devam ettirebilmiştir (Mardin, 1993: 69). Ancak Tanzimat ile birlikte Osmanlı Devleti'nde Batı tipi yarı seküler modern bir hukuk eğitim sistemi oluşmaya başlamıştır (Öztürk, 2007: 565). Islahat Fermanı'na kadar olan Tanzimat'ın birinci döneminde (1839-1856) bu yeni devlet adamları ve ulema tarafından kabul görmüşse de (Hanioğlu, 1992: 159), medresenin itibarını zayıflatmıştır. Yöneticiler, devlete yeni bir yön vermesi ile değişen ve yenileşen devletin ihtiyaçlarını Avrupa örneğine uygun eğitim sistemi kurarak ve okullar açarak karşılama yoluna gitmişlerdir. Böylece toplumsal meşruiyetini ve sistem içindeki konumunu kaybetmeye başlayan medreseler yavaş yavaş sistemin dışına itilmiş ve kendini yenileyememiştir (Sarıkaya, 1997: 196). Sistemde oluşan bu boşluk, bürokrasi (kalemiye) tarafından doldurulmaya başlanmıştır (Kara, 1994: 178). Kendilerini ulema değil de aydın olarak niteleyen bu yeni prototip (Meriç, 1983: 133), Batı kültürüyle yoğun bir şekilde yüz yüze gelmiş ondan etkilenmiş ve Batılılaşma hareketlerine sahip çıkmıştır (Koray, 1991: 117). Yeni sistemde medreseliler, kıyafetleri, zihniyet ve ideolojileri ile ahengi bozan bir görüntü arz etmeye başlamıştır. Bu psikoloji medreselerin temel özelliğini oluşturan araştırmacı, tartışmalı serbest ilim ve fikir ortamının giderek yok olmasına sebep olmuştur (Şimşirgil ve Ekinci, 2009: 18). Ayrıca oluşan iki farklı eğitim felsefesi ve dünya görüşü ikilik ortaya çıkarmış ve dönemin süreli yayınlarında hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Bu zıtlaşmanın yanlış olduğunu savunanlar olduğu gibi (Kaş Kazasından Müderris İbrahim Tosun, r. 1329/1913: 14) bir orta yol bulmaya çalışanlar da olmuştur (Medrese ve Mekteplilerden Buldanlı Emin Ali, r. 1329/1913: 73).

Medreseler, gelinen noktada hem eğitim açısından hem de kurumsal açıdan nitelik olarak oldukça zayıflamıştır. M. Satvet adlı bir talebe gazetede bu durumu şöyle ifade eder:

Bir zamanlar ilmin, fennin zemzeme-i (nağmeli sesi) âhenkdarı (kulağa hoş gelen) içerilerinde çınlayan, bu gün fukara ve muhacirinin velveleyi bi sudundan (fayda) başka bir şey işitilmez oldu. Of ne tereddi (yozlaşma), ne fecaatı âlûd (kirli) tedenni (gerileme)!

Medâris böyle eski intizam ve ihtişamını kaybettikçe hakâik-i şer'iyeye ve mesâilî diniyemize hakkıyla vakıf ulema da azalıyor. Yavaş yavaş birçok kaza ve nevahimiz (nahiyeler) kendilerine ihtiyacı diniyelerini, ihtisasatı vataniyelerini telkin edecek müderris ve vaizler bulmakta pek çok düçarı müşkilat oluyorlar. Çünkü irtihal (vefat) edenlerin yerleri boş kalıyor. Yeniler maatteessüf ufulu (ölüm) ebediyesiyle bizi nâlân (inleyen) ve giryan (ağlayan) bırakan ulemayı hakikiyenin yerlerine medarı teselli olacak bir

kaim makam ve mevkii muazzam ve mukaddese çıkacak kadar sahibi ilm ve hümam (gayretli) olamıyorlar (M. Satvet, r. 1330/1914: 258).

Bir başka talebenin yazdığı yazı ise medreselerin kurumsal nitelik açısından geldiği noktayı göstermesi açısından önemlidir:

Geçen sene biraz fazlaca yağan kara Vefadaki medresemiz tahammül edemeyerek bazı yerleri yıkılmış idi. Hâlbuki bu medrese kilise camii şerifinin havlusunda olduğundan her gün camiyi ziyarete gelen ecnebinin gözüne çarpıyor. Ve bize bu nedir? dedikleri zaman medresedir, dârü'l-muallimdir demeye sıkılıyoruz, haya ediyoruz, çünkü binadan meskenden başka her şeye benziyor (Raşid Uşşaki, r. 1330/1914: 238).

Bir müderris ise medreselerin eğitim niteliğini şu sözleriyle gözler önüne sermektedir: “Fatih, Bâyezîd, Süleymaniye Camii şeriflerindeki tedrisatın otuz kırk sene evvelki halini bilenler bugün cevâmii mezkûreyi gezerken ağlıyorlar. Nasıl ki biz de sekiz on sene evvelini idrak etmekle dilhun (içi kan ağlamak) oluyoruz” (Hatipzâde Ahmed Vasfî, r. 1329/1913: 98). Bütün bu gelişmeler neticesinde özellikle II. Meşrutiyet (23 Temmuz 1908) sonrası medreselerde ıslah çalışmaları zaruri bir hale gelmiş ve hemen hemen herkes tarafından basın yayın, konferans vb. yollarla dile getirilmeye başlanmıştır (M. Saffet, r. 1326: 1642-1645; Balıkesirli Sireti, r. 1326: 281; Fatın, M. r. 1324: 166-169; Bursa Mebuslarından Ömer Fevzi, r. 1324: 324-325; İlmîyeyi Müntesibinden Biri, r. 1324/1908: 276-278; İleri, r. 1331: 317; Berkes, 1998: 451; Tunaya, 1962: 91). Bir talebenin basına yansıyan “Bidâyeti Meşrutiyetten beri ıslahı medaris için söylenmedik söz, dermeyan edilmedik (ileri sürülmedik) fikir hemen hemen kalmamış gibidir” (Medreselilerden İbnü'l-Hasan M. Necati, r. 1329/1913: 82) sözü ıslahata olan ihtiyacı ve verilen önemi göstermektedir. Buradan hareketle makalenin amacı Osmanlı Devleti'nin son döneminde medreselerde gerçekleştirilen bu başarılı ıslahat çalışmalarında ve yeni açılan medreselerde fıkıh eğitimini incelemek ve elde edilen neticeyi tartışmaktadır. Bu anlamda önce Osmanlı Devleti'nde bir ilk olma özelliği taşıyan ve Tanzimat Dönemi'nden sonra açılan hususi medreselere değinilecektir. Bu hususi medreseler yeni oluşan ihtiyaçlar göz önünde bulundurularak fıkıh ve irşad alanlarında açılmıştır. Daha sonra nitelik açısından zayıflayan geleneksel Osmanlı medreselerinde yapılan ıslahat çalışmaları ve nizamnamelerden bahsedilecektir.

1. Yeni Açılan Hususi Medreseler

Tanzimat Dönemi'nde bahsedilen gelişmeler neticesinde medreselerden yetişen elemanların mesleki yeterliklerini artırmak amacıyla bazı yeni medreselerin açıldığı

görülmektedir. Bu medreselerden ilki hususi olarak kadı yetiştirmek üzere açılan “Muallimhane-i Nüvvâb”tır. Diğer iki medreseden biri nitelikli vâiz ihtiyacını karşılamak üzere açılan “Medresetü’l-Vâizîn” diğeri ise İmam-hatip ve müezzin yetiştirmek maksadıyla kurulan “Medresetü’l-Eimme ve’l-Hutebâ”dır. Bu son iki medrese Tanzimat Dönemi’nden itibaren yalnızca din görevlileri yetiştirmek amacıyla çıkarılan “Tevcih-i Cihat Nizamnamesi” nizamnamelerine dayanılarak açılmıştır (Öcal, 2011: 122).

1.1. Muallimhane-i Nüvvâb (1854)

İslam hukuku açısından Tanzimat döneminde, medreselerle ilgili en önemli ıslahat belirtisi, hususi olarak kadı yetiştirilmek üzere açılan “Muallimhane-i Nüvvâb”tır. Eğitim müddeti üç sene olan bu medrese Şeyhülislâm Meşrebzade Ârif Efendi’nin (1854-1858) çabalarıyla Meşihat’e bağlı olarak İstanbul Süleymâniye’de kurulmuştur. Medresenin yayımlanan 12 maddelik nizamnamesinin daha ilk maddesinde liyakat ve istihdamdan bahsedilmesi medreselerin itibarını zedeleyen noktalara ehemmiyet verildiğini göstermektedir. Bu madde şöyledir:

Nüvvab efendiler (kadı vekilleri) ehliyet, rütbe ve haysiyetleri itibarıyla beş sınıfa ayrılacak ve her rütbeye uygun belde ve kazalara atanacaklardır. Bir sınıf dâhilinde bulunan nüvvabın üstlerinde olan sınıfa mahsus niyabet talebine salahiyeti olmayacağından bu husûsta hiçbir taraftan rica ve iltimas da kabul edilmeyecektir (Düstur Tertib-i sâni, h. 1289/1873: 321).

Bu yeni kurumun müfredatında fıkıh dersleri, Sakk-ı Şer’î, İnşa, Fıkıh, Hatt-ı Talik, Mecelle ve Feraiz derslerinden oluşmuştur (Atay, 1983: 195). Daha sonra Mekteb-i Nüvvab adını alan bu medrese, II. Meşrûtiyet Dönemi’nde “Medresetü’l-Kuzat” adıyla yeniden daha kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu yeni düzenleme için 5 Safer 1332/21 Kanun-u Evvel 1329/3 Ocak 1914 tarihinde ise dört fasıl 23 maddeden oluşan “Medresetü’l-Kuzat Nizamnamesi” yürürlüğe girmiştir (Hayrü’l-Kelam, r. 1329/1914: 71-72; Hayrü’l-Kelam, r. 1329/1914: 80). Bu nizamnamenin on ikinci maddesinde eğitim müddeti dört sene olarak belirlenmiş, okutulan derslerin listesi verilmemiştir. Ancak yirminci maddesinde, son sınıf talebelerinin dürer, mecelle, ferâiz ve son şer’î derslerinden sınava tabi tutulacaklarından bahsedilmiştir (Düstur Tertib-i sâni, r. 1329/1913: 146-150). Daha sonra medrese ile ilgili “Medresetü’l-Kuzat Talimatnamesi Dâhiliyesidir” adıyla yayımlanan yirmi yedi maddelik bir talimatname yayımlanmış ve sonuna, müderrislerin ve derslerin isimlerini ve haftalık miktarlarını gösterir bir cetvel eklenmiştir.

Nizamnamede, medrese Makam-ı Meşihat-ı İslâmiye'ye merbut ve hükkamı şer'î'ye menşe' ve talebeyi Müslime'ye mahsus olarak vasıflandırılmıştır. Medresenin idare heyeti Padişah iradeyi seniyyesi ile atanan bir müdür ile müdürün maiyetinde bir muavin, bir kâtip ve lüzumu kadar mubassır ve odacıdan oluşmuştur. Bu idare heyeti şöyledir:

Tablo 1: Medresetü'l-Kuzât İdare Heyetinin İsimleri ve Görevleri

Görevi	İsmi
Müdür	Kuzât'tan Burdur Mebûs esbakı Ömer Lütfi Efendi
Muavin	Kuzât'tan Bağdâdi Şakir Efendi
Kâtip	Medresetü'l-Kuzât sâlis mezunlarından Kütahyalı Muhammed Sadık Efendi
Mubassır	Muhammed İzzet Efendi
Mubassır	Ahmed Rifat Efendi
Mubassır	Ahmed Bedri Efendi
Mubassır	Ömer Yaver Efendi
Odacı	Bayram Ağa
Odacı	Münhal

Medresetü'l-Kuzat Nizamnamesi, (r. 1338-1340/1922-1924). s. 14.

Medresede ders veren müderrisler ve verdiği dersler de şu şekilde verilmiştir:

Tablo 2: Medresetü'l-Kuzât'ta Ders Veren Müderrisler ve Verdiği Dersler

Müderrislerin İsimleri	Derslerin Nev'i	Sınıflar	Haftalık Saat Miktarı
Fetva Emîni Ali Rıza Efendi Hazretleri	Dürer	4	5
İstanbul Kadısı Abdülfeyaz Efendi Hazretleri	Dürer	3	5
Fetvahane-i Âli İ'lâmât mümeyyizi Ahmed Ahmed Efendi	Dürer	2	5
Fatih Camii Şerifi ve Medrese-i Süleymaniye müciz Dersiamlarından ve Huzuru Hümâyün muhatablarından ve İ'lâmât-ı Şer'iyye memurlarından Yusuf Dehri Efendi Hazretleri	Dürer	1	5
Adliye Nazır Esbakı Haydar Efendi Hazretleri	Mecelle	4	3
Adliye Nazır Esbakı Haydar Efendi Hazretleri	Tatbikatı Şer'iyye	4	1
Temyiz-i Şer'î azası sabıkasından Mustafa Rıza Efendi Hazretleri	Mecelle	3	3
Üsküdar Kadısı Hasan Lütfi Efendi Hazretleri	Mecelle	2	3
Medrese-i mezkûre müdür muavini Şakir Efendi Hazretleri	Mecelle	1	3
Mahkeme-i Evkâf-ı Hümâyün kadılığı tanzim-i İ'lâmât-ı Şer'iyye müdürü Halis Efendi Hazretleri	Sakk-ı Şer'î	1, 2, 3, 4	5
Mahkeme-i Evkâf-ı Hümâyün kadılığı tanzim-i İ'lâmât-ı Şer'iyye müdürü Halis Efendi Hazretleri	Defter-i Kassâm	3	1
Huzuru Hümâyün muhatablarından ve Fatih Camii Şerifi müciz Dersiamlarından ve Hulusi Efendi Hazretleri	Ferâiz	1, 2	3
Bab-ı Fetvâ memûrîn kalemi mümeyyizi Medrese-i mezkûre mezunlarından Muhammed Sabir Efendi	Ahkâm-ı Evkâf	3	2
Dârü'l-Hilâfe Medârisi müderrislerinden ve Dârü'l-Fünûn mezunlarından Hayreddin Efendi	Kânûn-ı Arazî	3, 2	2
Mahkeme-i Temyiz Hukuk Reisi Evvel Şevki Bey Efendi Hazretleri	Usûl-i Muhâkemât-ı Hukukiyye	3, 2	3

Mahkeme-i Temyiz Hukuk Reisi Evvel Şevki Bey Efendi Hazretleri	İcra Kanunu	4	1
Meclis-i Tetkikât-ı Şer'iyeye azasından Münir Efendi Hazretleri	İ'lâmât-ı Hukukiyye	3	1
İstanbul Sultanisi muallimlerinden Dârü'l-Fünûn mezunlarından Rifat Bey Efendi	Kanûn-ı Cezâ	1	2
Yozgad Mebusu ve Emniyet-i Umûmiye Müdürü Esbakı Şakir Bey Efendi Hazretleri	Hukuk-ı İdare	4	2
Muhelit Mahkeme Aza Mülazimi ve Mektebi Mülkiye Mecelle Muallimi Kemal Atıf Bey Efendi Hazretleri	Hukuk-ı Düvel	3, 2, 1	3
Evkâf-ı Hümayün Hukuk Müşaviri Seniyiddin Bey Efendi Hazretleri	Ticaret-i Beriye	3	2
Evkâf-ı Hümayün Hukuk Müşaviri Seniyiddin Bey Efendi Hazretleri	Ticaret-i Bahriye	4	1
Mahkeme-i Temyiz Hukuk Reisi Sabıkı Ali Rıza Bey Efendi Hazretleri	Tanzîm-i İ'lâmât-ı Cezâiyye	3	1
Mahkeme-i Temyiz Hukuk Reisi Sabıkı Ali Rıza Bey Efendi Hazretleri	Tatbikatı Hukukiyye ve Cezâiyye ve Ticariyye	4	1
Maliye Nezareti Müsteşarı Esbakı Hasan Tahsin Bey Efendi Hazretleri	İktisad	2, 1	2
Meşâhiri Muharrirîn ve Dârü'l-Hilâfe müderrislerinden Tahirü'l-Mevla Bey Efendi	Kitabet-i Resmîyye	2, 1	2
Vükelayı Deaviye'den İshak Muammer Bey Efendi	Medhal İlmi Hukuk	1	1
Babı Fetva Mektubu Mühimme Kâtibi Meşâhiri Hattâtinden Muhammed Aziz Efendi	Hattı Tâlikiyye	2	1
Medresetü'l-Hattâtîn müderrislerinden ve Meşâhiri Hattâtinden Hulusi Efendi	Hattı Tâlikiyye	1	1

Medresetü'l-Kuzat Nizamnamesi, (r. 1338-1340/1922-1924). s. 14-16.

12 Şevvâl 1332/21 Ağustos 1330/3 Eylül 1914 tarihinde 519 nolu “5 Safer 1332 Târihli Medreset’ül-Kuzât Nizâm-nâmesine Müzeyyel Nizâm-nâme” adıyla ek bir Nizamname daha yayımlanmıştır. Bu ilave nizamname, Şeriye Mahkemelerinin idari kısmında istihdam edilecek memurları yetiştirmek üzere gündüzlü hususi bir sınıf açılmasını öngörmektedir. Bu hususi sınıfın dersleri haftalık kaç saat verileceği belirtilmeden sadece isimleri ile şöyle verilmiştir:

Ferâiz ve vesâya, son şer’î, nikâh, talâk, hidâne, nafaka, ahkâm, evkâf, defter-i kassâm, usûl-ü muhâkeme-i şer’iyeye (tatbiki bir sûrette), ma’lûmat-ı kanûniyye, harac ve damga kanûnları, kitâbet, usûl deftetî ve hüsn-i hat ta’lik” (Düstur Tertib-i sâni, r. 1330/1914: 1255-1256).

Ders programlarında da görüldüğü üzere bu yeni hususi kadı medresesinde Tanzimat Dönemi’nde çıkarılan başta Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye olmak üzere birçok yeni kanuna okutulan dersler arasında yer verilmiştir. Ders veren müderrislerin ise dönemin hukukçu kimliğiyle öne çıkmış, alanında uzman ve birçoğunun halihazırda veya daha önceden hukuk

ile ilgili bir görevi olduğu görülmektedir. Bu durum bu hususi medresenin daha çok yeni kabul edilen kanunların öğrenilmesi ve mezunlarının Nizamiye Mahkemeleri gibi yeni kurumlarda istihdam edilmesi için kurulduğu izlenimini vermektedir.

1.2. Medresetü'l-Vâizîn (1912)

Osmanlı Devleti'nin son dönemine kadar, din görevlilerin istihdamı genellikle medreselerden yetişmiş elemanlardan sağlanmıştır. Osmanlılarda vaizlik müessesesi kesintisiz bir görev olarak devam etmiş ve vâizler görevlerini çok başarılı bir şekilde yerine getirmişlerdir. Ancak Tanzimat Dönemi'nden sonra vâizlerde yetersizlik vaazlarda da seviyesizlik olması, dinleyenlerin şikayetlerine konu olmuştur (Beyanülhak, r. 1325/1909: 877-879; Babanzade Ahmed Naim, r. 1324/1908: 22-23; Mehmed Şükrü, r. 1328/1912: 3052-3054; Sireti, r. 1328/1912: 403-405; Aksekili Ahmed Hamdi, r. 1327/1912: 408-409; Ali Himmet Aksekili, r. 1329/1913: 118-120). İlk olarak 1909'da Meşihât-ı İslamiye'de tesis edilmiş olan "İslâh-ı Medâris Encümeni" tarafından medreselerde "Vâiz ve Mürşidîn" yetiştirilmek üzere bir şube açılması düşünülmüş fakat bir neticeye varılamamıştır (Öcal, 2011: 122).

1910 yılında ise İstanbul'da ortaöğretim seviyesindeki okullardan mezun olanların girebilecekleri ve vâiz yetiştirebilecek bir medrese kurma düşüncesi gelişmiştir. (Ergün, 1996: 88-89). Fakat bu düşünce de faaliyete geçirilemeyince, vâiz yetiştirebilecek müstakil bir medresenin kurulması meselesi gündeme gelmiştir. Neticede, Evkâf Nezareti kendine bağlı bir "Medresetü'l-Vâizîn" kurmaya karar vermiştir (Ergin, 1977: 166). Daha önce İslâh-ı Medâris Encümeni'nin hazırladığı programı bir daha gözden geçirerek 28 Aralık 1912'de İstanbul Soğukçeşme Vanî Efendi Medresesinde, Vâiz yetiştirilmek üzere öğretim süresi 4 yıl olan bu medreseyi açmıştır. Medrese daha sonra Bâyezid medresesine nakledilmiştir (H. r. 1329/1913: 194-195). Bu yeni hususi medrese "Tevcih-i Cihat Nizamnamesi" adıyla yayımlanan nizamnameden bir yıl önce olsa da daha sonraki düzenlemeler bu Nizamnameye dayanılarak yapılmıştır (Aksekili Ahmed Hamdi, r. 1339a/1923: 142). Ancak basına yazılanlara bakıldığında, bu medreseden ilk yıllarda çok verim almamadığı göze çarpmaktadır (Tahirül Mevlevi, r. 1335/1919: 308-312). Bu sebeple Mustafa Hayri Efendi daha Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye'yi kurmadan önce (23 Rebû'l-evvel 1332/6 Şubat 1329) 19 Şubat 1914 tarihinde çıkardığı Nizamnâme ile Medresetü'l-Vâizîn'i yeniden düzenlemiştir.

Nizamnamede fıkıh ile ilgili, ilm-i fıkıh, usûl-i fıkıh, ferâiz (intikâlât kanûnî dahî gösterecektir) ve ma'lûmat-ı hukûkiye (muhtasar nazariyyât, kavânîn ve nizâmât-ı hukûkiye ve cezâiyye ve vakfiye ve cemâat-ı İslâmiyye teşkîlâtı vesâire) dersleri yer almıştır (Anonim, 1329g/1914: 212-215). Bu derslerin yayımlanan detaylı cetvelinde sınıflara göre saat dağılımı şöyledir:

Tablo 3: Medresetü'l-Vâizin Programında Geçen Fıkıh Derslerinin Haftalık Çizelgesi

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	Toplam Saat
İlmi-i Fıkıh	2	2	2	2	8
İlmi Usûl-i Fıkıh	-	2	2	2	6
Ma'lûmat-ı Hukukiye	-	1	-	-	1
Feraiz (İntikal Kanunu dahil)	-	-	-	1	1

Düstur Tertib-i sâni, (r. 1329/1913). “Alay ve Tabûr İmamlarının Vezâif-i Tedrisiyyeleri Hakkında Nizâmname”. 6 (1776), s. 332-333.

Medresenin yukarıda tablo halinde verilen fıkıh dersleri dışında şu derslere de yer verilmiştir: Hadis-i şerif, ilm-i kelâm, siyer-i nebi ve tarih-i islâm, hitabet ve mev'iza, edebiyat-ı osmaniye, edebiyat-ı arabiye, edebiyat-ı farisiye, tarih-i umumî, tarih-i osmani, türk tarihi, coğrafya-yı umumî, coğrafya-yı osmanî ve islâmî, hesap, hendese (geometri), terbiye-i bedeniye, tefsir-i şerif, hikmet-i tabiiye, cebir, tarih-i edyan, hıfzı's-sihha, hey'et (astronomi), kimya, felsefe, mevâlid-i selâse, tarih-i medeniyet, ilm-i ictimâ ve terbiye ve ilm-i iktisat ve mali (*Düstur Tertib-i sâni*, r. 1329/1913: 332-333).

Nizamnamenin yayımlanmasından yaklaşık sekiz ay sonra r. 7 Mart 1330/26 Ekim 1914 tarihinde “Cevâmi ve Mesâcid-i Şerîfede Vaaz ve Nasihat Edecek Ulema Hakkında Nizâmname” adı altında vâizlerin atanması ve görevleri hakkında beş maddelik Padişah onaylı bir kanun yayımlanmıştır (*Düstur Tertib-i sâni*, r. 1330/1914: 375).

1.3. Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ (1913)

Osmanlıların son dönemlerinde, vâizlerde dinî hizmetler açısından yaşanan nitelik kaybı, kendilerine idarî, beledî ve dinî birçok vazife verilen, Osmanlı mahalle imamlarında (Kazıcı, 1979: 109; Ergin, 1977: 162) ve hatiplerde de söz konusu olmuştur (Aksekili Ahmed Hamdi, r. 1339b/1923: 11-16). İmam ve hatiplerde görülen ve tespit edilen bu eksiklik ve mesleki yetersizlikler sebebiyle, imamların eğitimi için ilk girişim 1883'te açılan “Menşe-i Eimme ve Hutabâ” adlı mektepler ile başlamış ancak verimli olmadığı için 1888'de kapatılmıştır (Özcan, 2007: 539). Daha sonra Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretine bağlı, 1913 yılında İstanbul'da “Medresetü'l-Eimme ve'l-Hutebâ” (İmamlar ve Hatipler Medresesi) kurulmuştur (Atay, 1983: 311). Bu medresenin dayanağı olan ve 1329/1913 yılında

yayımlanan nizamnamede Tevcih-i Cihat; “Müderrislik, hatiplik, imamet, kayyumluk, hâfız-ı kütüplük, mütevellilik gibi müessesâtı vakfiye hıdemâtına (hizmetlerine) cihat (cihat) ıtlak olunur” şeklinde tanımlanmaktadır. Toplam 62 maddeden oluşan Tevcih-i Cihat Nizamnamesinin 4. maddesinde şu ifadeler yer verilmiştir:

Hitabet ve İmamet ve Müderrislik ve Meşihat Kürsü Şeyhliği ve Enbiyâyı’l-izâm hazerâtının türbedarlığı ve Haremeyn-i Şerifeyn ve Beytü’l-Makdis hademeliği ile tevlit ve zâviyedârlık cihatleri “berat-ı âli” ile ve maada (bunların dışında) cihât-ı ilmiye Evkaf Nezaretince verilecek bir “vesika-ı resmiye” ile ve berata muhtaç olmayan cihât-ı bedeniye dahi kezâlik Evkaf Nezaretince veya Nezaret namına mahalli Evkaf idarelerince verilecek vesâik(vesikalar) ile tasarruf olunur.”

Diğer maddelerde ise; cihâtın veriliş biçimi, bu görevlerin verileceği kişilerin sınavlarının nasıl yapılacağı yani nasıl seçilecekleri ve diğer genel bazı açıklamalara yer verilmiştir (Düstur, Tertib-i Sâni, r. 1329/1913: 608-617).

Kendi içinde iki bölüme ayrılan Medresetü’l-Eimme ve’l-Hutebâ’nın, “Eimme ve Hutebâ” adlı imamlar ve hatipler yetiştiren kısmında, fıkıh ile ilgili, malûmat-ı kânûniye, ahkâm-ı nikâh ve talâk ve ahkâm-ı ibadet dersleri yer almıştır. Diğer dersler; Kur’an-ı Kerim nazariyatı, Kur’an-ı Kerim tatbikatı, ilm-i kelâm, hitâbet-i arabiye nazariyatı, hitâbet-i arabiye tatbikatı ve türkçe hitâbet derslerinden oluşmaktadır. “Ezan ve İlahî” adlı müezzinler yetiştiren kısmında ise sadece ahkâm-ı ibadet dersine yer verilmiştir. Kur’an-ı Kerim nazariyatı, Kur’an-ı Kerim tatbikatı, ezan ve ilâhi nazariyatı ve ezan ve ilâhi tatbikatı dersleridir (Ergin, 1977: 163; Atay, 1983: 312; Öcal, 2011: 128). Programlara bakıldığı zaman görülmektedir ki, -önceki medrese programlarının aksine- Medresetü’l-Eimme ve’l-Hutebânın dersleri arasında sosyal ve kültür derslerine yer verilmemiştir. Yalnızca dinî nitelikli derslerden oluşan bir program uygulamaya konulmuştur.

1.4. Medresetü’l-İrşad (1919)

Evkâf-ı Hümâyûn Nezaretine bağlı olarak açılmış olan Medresetü’l-Vâizîn ile Medresetü’l-Eimme ve’l-Hutebâ’dan, Devletin içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durum, savaşlar ve öğrencilerin askere alınmaları gibi sebeplerle beklenen verim alınamamıştır. Bunun üzerine bu iki hususi medrese 1919 yılında, “Vâizinin” ile “Hutebâ ve Eimme” şubeleri olmak üzere iki şube halinde “Medresetü’l-İrşad” adıyla birleştirilmiştir (Aksekili Ahmed Hamdi, r. 1339a/1923: 142). Yönetimleri ise 5 Mart 1334 (1918) yılında, o dönemde, gittikçe artan ve yoğunlaşan İslâm karşıtı faaliyet, görüş ve yazılara karşı, din âlimleri

tarafından, İslam'ın yüksek hakikatlerini, yapacağı ilmî araştırmalarla ortaya koyacak bir akademi olarak kurulan “Dârü'l-Hikmeti'l-İslâmiye”ye verilmiştir (Anonim, h. 1338/1919: 1639-1641). Meşihât'a (Şeyhülislâmlığa) bağlı olarak kurulan bu akademiden de hedeflenen amaca ulaşılamamıştır (Albayrak, 1972: 164-205).

Medresetü'l-İrşad'ın Vâizîn (Vâizler yetiştirecek olan) şubesinin öğretim süresi 3 yıl olarak belirlenmiştir. Ders Programında, fıkıh ile ilgili; ilm-i fıkıh, ilm-i usûl-i fıkıh, ferâiz, ahkâm-ı evkâf ve mezâhib-i islâmiye ve turûk-ı aliyye dersleri yer almıştır. Diğer dersler ise şöyledir: Tefsir-i şerif, hadis-i şerif, ilm-i kelâm, edyân, ilm-i ahlâk, siyer-i nebi ve tarih-i islâm, edebiyat-ı türkiye ve inşâ', edebiyat-ı farisiye, tarih-i felsefe, ilm-i ictimâ, hıfzı's-sihha, hitâbet ve mev'iza (vaaz).

Medresetü'l-İrşad'ın öğretim süresi 2 yıl olan, Hutebâ ve Eimme şubesinin ders programında ise Fıkıh ve Malûmat-ı Kânuniye adlı dersler görülmektedir. Diğer dersler ise; Tertil-i Kur'an-ı Kerim, tevhid, hadis-i şerif, bazı suver-i şerife tefsiri, ilm-i vücuh-ı kıraat, ahlâk, hitabet, usul-i inşâ' (Güzel yazı yazma usulü) ve Mûsiki şeklinde yer almıştır (Anonim, h. 1338/1919: 1639-1641). Görüldüğü üzere medresede okutulacak dersler yine sadece dinî nitelikli derslerden oluşmuş, sosyal ve kültür derslere programda yer verilmemiştir. Bu medrese, 1924'te Tevhîd-i Tedrîsat Kanunu ile birlikte “İmam Hatip Mektebi”ne dönüştürülmüştür (Özcan, 2007: 539).

2. Geleneksel Osmanlı Medreselerinde Yapılan Islahat Çalışmaları

17. ve 18. yüzyıllarda eski siyasal düzene dönülmesi anlamında kullanılan “ıslah” teriminin çoğulu olan “ıslahat” kelimesi 19. yüzyılda medreselerin ıslahı söz konusu olduğunda sıkça kullanılır olmuştur (Ekinci, 2016: 64). 18. yüzyılda III. Selim'le (1789-1807) başlayıp 19. yüzyılda II. Mahmûd'la (1246-1266) yaygınlaşarak devam eden reformlar, hem ulemanın hem de medreselerin yetkilerini kısıtlamış, bu durum medreselerde atalet ve liyakatin bozulmasına sebep olmuştur.

Cevdet Paşa, “Tezâkir” adlı eserinde, Tanzimat'ın ilanından beş on sene sonra medreselerin bu atalet ve bozulma sürecine girişini şöyle anlatır:

Medresede okuyan talebenin maaş bakımından sıkıntıları var idi ise de cümlesi siyasi hayata kapılmadan serbest bir hayat sürerdi. Zeyd ve Amr'ın mücadelesi onları incitmez, ilgilendirmez, zamanın havadisi onların fikirlerini perişan etmez, kulakları ilmî bahislerden başka bir şey işitmezdi. Medreselerin bu hali h. 1260 (1845) yılına kadar devam etti. Bundan sonra

medreselerde de büyük değişiklikler görüldü. Eğitim usulü ve teşkilatı bozulmaya yüz tuttu. O vakte kadar medreselerde tatil gecelerinde tertip olunan sohbet meclislerinde ilmi bahislerden ve tartışmalardan başka söz işitilmezdi. Ondan sonra her ne vakit bu meclislere gittim ise bayağı sohbet ve muhabbetlere tesadüf ederek ilmi bir mevzu duymadım, bir daha da bu ilim meclislerine devam etmedim (Ahmed Cevdet Paşa, 1986b: 6-7).

17. yüzyıldan itibaren nitelik açısından bozulmaya başlayan bu geleneksel medreselerde, müderrislerin seçim ve yükseltilmesinde zaman zaman liyakat, bilgi ve beceri aranmamasının önemli rol oynadığı görülmektedir. Giriş kısmında da kısaca değinildiği üzere, medreselerin ıslahı düşüncesi ve çalışmaları, özellikle Tanzimat'ın ikinci yüzyılında, Meşrûtiyet'in tekrar ilanı ile (23 Temmuz 1908) yoğunlaşmıştır. II. Meşrutiyet döneminde ortaya çıkan hürriyet atmosferi medreseyi temsil eden ulemayı derinden etkilemiş, müderris ve talebelere, süreli yayınlarda yazarak ve konferanslar tertipleyerek problemleri hakkında kamuoyuna düşünce ve ıslah tekliflerini sunma imkânı sağlamıştır. Böylece Meşrutiyet devrinde her alanda değişiklikler yapıldığı gibi medreselerde de bazı başarılı ıslahat girişimleri olmuştur (Ertan, 1978: 9). Yukarıda bahsedilen yeni medrese örgütlenmelerini ve şimdi bahsedilecek olan bu ıslahat girişimlerini zaruri kılan ana sebebin, Osmanlı toplumunun çeşitli katmanlarına ait bireylerinin yüzlerini batıya çevirerek, düşünüş, dünya görüşü ve yaşama biçiminde farklılaşması, başka bir deyişle Osmanlı modernleşmesi olduğu düşünülmektedir.

2.1. Medâris-i İlmiye Nizamnamesi (13 Şubat 1910)

Medreseler ile ilgili bu yoğun ilgi ve alakanın ilk semeresi olarak 1910 yılında, bütün medreselerde uygulanmak üzere ulum ve fenlere ait on iki yıllık bir taslak program hazırlanmıştır. Dönemin süreli yayınlarından, Sırat-ı Müstakim'de "Âlemi İslâm'a bir tebşir Medâris-i İslâmiyede bir hatve-i (adım) tekâmül" başlığı ile müjdelenerek verilen bu program için (Sırat-ı Müstakim, r. 1325/1910: 377-378), 30 Ocak'ta Fatih Tophane Medresesi'nde, büyük bir merasim hazırlanmıştır. Hoca Muhyiddin'in büyük emeği olan bu ıslahat programı (Şevketî, r. 1329: 19), dönemin padişahı tarafından (V. Mehmed Reşad) tasdiklenerek, 13 Şubat 1910 (r. 1325)/16 Safer 1328 tarihinde "Medâris-i İlmiye Nizamnamesi" adı altında, 48 madde halinde yayımlanmıştır (Düstur Tertib-i sâni, r. 1325/1910: 127-138). Nizamnamenin otuz birinci maddesinde "*Usûlü tadrîs ve tâlim ile tâyin olunan derslerin beyanındadır*" başlığı altında verilen ders cetvelinde fıkıh dersleri şöyle yer almıştır:

Tablo 4: Medâris-i İlmiye Nizamnamesi Ders Cetvelindeki Fıkıh Derslerinin Senelik Dağılımı

Sene	Dersin Adı
1	Herhangi bir fıkıh dersi yoktur.
2	Fıkıhdan Meraku'l-felâh,
3	Fıkıhdan Multeka,
4	Multeka,
5	Fenâri, Meâni (Muhtasar), İlm-i Ferâiz,
6	Herhangi bir fıkıh dersi yoktur.
7	Usûlu'l-fıkıh, Şerhi Menâr ve Şerhu'l-veciz,
8	Şerhu'l-Menar, Şerhu'l-veciz, Usûl-ı Sakk,
9	Herhangi bir fıkıh dersi yoktur.
10	Herhangi bir fıkıh dersi yoktur.
11. ve 12.	Hidaye

Düstur Tertib-i sâni, (r. 1325/1910). “Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi”. (42), s. 134-135.

Yaklaşık bir yıl sonra 1911 yılında taşra medreseleri ile ilgili “Medâris-i İlmiye Nizamnâmesine Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medârisi Nizamnâmesi” başlığı ile on maddelik ek kanun yayımlanmıştır. Nizamnamede medreselerin tekrar imar ve eğitim yönünden güçlendirilmesine vurgu yapılmış ve aynı ders programının uygulanması öngörülmüştür (*Medâris-i İlmiye Nizamnâmesine Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medârisi Nizamnâmesi*, r. 1326/1911: 1-6).

Bir yandan medreselerde bu ciddi ıslahatlar yapılırken diğer taraftan sosyo-ekonomik şartlar ve devamlı savaş halinin netice alma noktasında çıkardığı zorlukları, 1914'lü yıllara gelindiğinde talebelerin gazetede yazılarından alıntılanan şu cümleler gözler önüne sermektedir. “...mektepen evvel program yapmak kadar gülünç bir şey olamaz. Zira bizde kâbil süknâ medrese yok. Mevcut medâris biz gençlerden başka –yazık gençliğe- hiçbir mahlûkun yaşayamayacağı bir rutubet hane, bunlar medrese değil...” (Talebe-i Ulûmdan Hasan Sabri, r. 1329/1914: 87). “Beş senelik bir zamanda –ki bize asır kadar gelmiştir- hiçbir emelimiz, hiçbir matlubumuz husul bulmadı...” (M. Satvet, r. 1329/1910: 345-346). Bu yıllarda talebelerin ve müderrislerin hem nitelik hem nicelik açısından medreselerde daha kapsamlı bir ıslahat talebini dillendirdikleri görülmektedir (Süleymaniye Dersiam Mücizlerinden Faik, r. 1329/1910: 21).

Medreselerin tekrar ıslah edilmesi için verilen mücadelenin ilk semeresi olarak, 1913 yılının aralık ayında Ders Vekâletine Islahı Medaris Encümeni tarafından yeni bir ıslah çalışması hazırlanıp sunulmuştur. Talebe-i ulûmdan biri bu hayırlı teşebbüsü gazete köşesine şöyle taşımıştır. “Bu günlerde her gördüğüm, ihtilat ettiğim, temasta bulunduğum, talebe-i ulûm arkadaşlarımın Süleymaniye’de bir eseri şetâret (sevinç) görüyorum. Lakin bu hal pek

yeni, o kadar ki bir iki haftalık bir meserret” (Küçük Ayasofya Talebe-i Ulûmdan Elmalılı Muhammed Ramiz, r. 1329/1913: 48).

2.2. Islah-ı Medâris Nizâmnâmesi (1 Ekim 1914)

Ders Vekâletinin hazırladığı bu ıslahat programı, dönemin hem Şer’iye ve Evkâf Nâzırı hem de Şeyhülislamı olan Mustafa Hayri Efendi (1866-1921) tarafından gerçekleştirilmiştir. 1910 yılına göre daha kapsamlı ve köklü bu ıslahat girişimi hem İstanbul’da hem de taşradaki medreselere yeniden bir düzen ve istikrar getirmiştir. Öncelikle Mart 1914’te Ders Vekâleti mühim bir teşebbüste bulunmuş ve bir taslak halinde Şeyhülislâmlık makamına yüksek ihtisas öğretim kurumu için müracaatta bulunmuştur. Bu taslak çalışmada, Medresetü’l-Mütehassısın adı verilen ihtisas kurumunun gerekçesi, şubeleri, okula kabul ve mezuniyet sonrası istihdam şartları anlatılmıştır (Sebilü’r-Reşad, r. 1329: 418-420).

Şeyhülislâmlık makamı uygun görmüş olacak ki bir hafta sonra 31 maddelik bir nizamname yayımlayarak bu taslak çalışmayı onaylamıştır. Bu medrese mütehassis müderris yetiştirmek üzere Dârü’l-Hilâfeti’l-Âliye’de tahsil süresi dört sene olmak üzere beş şubeden mürekkep olarak açılmıştır. Bu şubeler; “Sarf ve Nahiv Şubesi”, “Mantık Şubesi”, “Fıkıh ve Usulü Fıkıh Şubesi”, “Kelam ve Hikmet Şubesi” ve “Tefsir ve Hadis Şubesi”nden müteşekkildir. Bu ihtisas medreselerine, medrese mezunu olup icazet sahibi olanlar kabul edilmiştir. Haftada altı gün ders görülecek ve talebeler fen ve teferruat derslerini birlikte okuyacak, ihtisas derslerini ise ayrı ayrı mütehassis müderrislerinden okuyacaktır. (Sebilü’r-Reşad, r. 1329: 11-12). Bu altı günün üç gününde esas dersler, iki gününde funûn-u cedide ve bir gününde de lügat, inşıkak, edebiyat-ı arabiyeden Nehcü’l-Belâğa, Divân-ı İbn Fâriz, Usûlü Hadis, Arûz, Vaz’, Adâb ve Menadira gibi cüziyyat dersleri verilecektir (Sebilü’r-Reşad, r. 1329: 420). Mezun olanlara ise “Mütehassis Müderris” unvanı verilecektir (Sebilü’r-Reşad, r. 1329: 11-12). Bu kurum günümüzde doktora çalışmasını karşılığı olarak düşünülebilir. Çünkü hem ihtisaslaşma hem de medrese denilen ve bugün karşılığı üniversite olan bir bölümü bitirenlerin kabul edildiği bir okuldur. Mezun olanlara bugün doktorasını bitirenlere doktora unvanı verilmesi gibi “Mütehassis Müderris” kabul edilmesi de bunu göstermektedir.

1 Ekim 1914 (10 Zilkade 1332/18 Eylül 1330) tarihinde ise 24 madde olarak hazırlanan “Islah-ı Medâris Nizâmnâmesi”, padişah ve kabine üyeleri tarafından

imzalanarak yürürlüğe girmiştir (İlmiye Salnamesi Birinci defa, 1334/1918: 657-663). Nizamnamenin esbab-ı mucibe layihasında, Medreselerin idare şekli, talebenin barınması, eğitimi ve istihdamı gibi konularda genişçe bilgi verilmiştir (İlmiye Salnamesi Birinci defa, r. 1330-1333/1914-1917: 3-8; Ceride-i İlmiye, r. 1330/1914: 241-248).

Nizamname ile İstanbul'daki medreselerin çoğunluğu “Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi” adı altında birleştirilmiştir. Toplam tahsil süresi oniki yıl olan Medrese, Tâli Kısım-1 Evvel, Tâli Kısım-1 Sâni ve Kısım-1 Âli olmak üzere dörder yıllık üç kısma ayrılmıştır. Nizamnamenin diğer maddelerinde ise müderris, talebe ve sureti idareden bahsedilmiştir (İlmiye Salnamesi Birinci defa, r. 1330-1333/1914-1917: 9-12). Her üç kısmın dersleri yine Padişah imzasıyla yayımlanmıştır (İlmiye Salnamesi Birinci defa, 1334/1918: 661-666). Altı yıllık ilkökul ile birlikte on sekiz yıllık bir öğrenim gerektiren Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesinin ders programlarında yer alan fıkıh derslerine bakılınca Üsküdar'da ihdas edilen bir yıllık hazırlık programında fıkıh dersi olmadığı görülmektedir (İlmiye Salnamesi Birinci defa, r. 1334/1918: 663). Diğer kısımlar aşağıdaki tablolarda gösterildiği üzere şöyledir:

Tablo 5: Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi Tâli Kısım Fıkıh Dersleri Haftalık Çizelgesi

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf	6. Sınıf	7. Sınıf	8. Sınıf
Fıkıh (ve Ferâiz)	-	-	4	4	3	3	3	3
Usûl-i Fıkıh	-	-	-	-	-	-	2	2

İlmiye Salnamesi Birinci defa, (r. 1334c/1918). “İslâh-ı Medâris Nizâmname’si”. s. 664-665.

Tablo 6: Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesi Âli Kısım Fıkıh Dersleri Haftalık Çizelgesi

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf
Fıkıh	4	4	4	4
Usûl-i Fıkıh	4	4	4	4
Ferâiz,	-	2	-	-
Hukûk ve Kavânin	-	2	2	2

İlmiye Salnamesi Birinci defa, (r. 1334/1918). “İslâh-ı Medâris Nizâmname’si”. s. 666.

Nizamnamede programının Âli kısmında bir de Tarîh-i İlm-i Fıkıh ile berâber, Hilâfiyât dersinden bahsedilmekle birlikte haftalık programda ders saati belirtilmemiştir (Düstur Tertib-i sâni, r. 1330/1914: 1325-1330). Ders programlarının devamına Kısmı Mütihazsısın, beş senelik taşra medreseleri ve on yıllık Selahattin Eyyübi Külliyyeyi İslamisi tedrisat cetvelleri eklenmiştir (İlmiye Salnamesi Birinci defa, 1334: 667-673).

Günümüz yüksek lisans çalışmasının karşılığı olarak düşünülebilecek iki yıllık “Mütihazsısın” kısmı; “Tefsir ve Hadisi Şerif”, “Fıkıh Şubesi” ve “Kelam ve Tasavvuf ve

Felsefe Şubesi” olmak üzere üç şubeden oluşmuştur. Fıkıh Şubesinin haftalık ders programında fıkıh dersleri şöyle yer almıştır:

Tablo 7: Dâru’l-Hilâfeti’l-Âliyye Medresesi Mütihazsîsin Kısımî Fıkıh Şubesi Dersleri Haftalık Çizelgesi

Dersler	1. Sınıf	2. Sınıf
Usûl-i Fıkıh	6	6
Fıkıh-ı Hanefî	4	4
Fıkıh-ı Mâlikî	2	2
Fıkıh-ı Şâfiî	2	2
Fıkıh-ı Hanbelî	2	2
Hilaf ve Cedel	4	4
Tarihi Fıkıh	2	2

İlmiye Salnamesi Birinci defa, (r. 1334/1918). “İslâh-ı Medâris Nizâmnamesi”. s. 667.

Beş yıllık Taşra Medreseleri tedrisat cetvellerine bakıldığında sadece fıkıh dersine, 1. 2. 5. sınıflarda 2’şer saat 3. ve 4. sınıflarda 3’er saat ve 5. sınıfta 2 saat yer verildiği görülmektedir (İlmiye Salnamesi Birinci defa, 1334/1918: 667).

On yıllık Selahattin Eyyübi Külliyye İslamisi tedrisat cetvellerine bakıldığında ise klasik fıkıh dersleri yanında yeni çıkarılan kanunlarla ilgili derslere de yer verildiği görülmektedir. Böylece medrese ıslahat programlarında ilk defa Tanzimat dönemi çıkarılan kanunların okutulmaya başlandığı görülmektedir. Ayrıca programda bir ders sınıflara göre farklı konulara ayrılmıştır. Örneğin “İlmi Fıkıh” dersi konuları ile birlikte on sınıfa haftalık 28 saat olarak dağıtılmıştır. Program cetveli biraz detaylı olması hasebiyle aşağıda ilk beş yılı ayrı son beş yılı ayrı olmak üzere tablo olarak düzenlenmiştir. Programda fıkıh dersi olmayan sınıflar insicam açısından silinmiştir.

Tablo 8: On yıllık Selahattin Eyyubi Külliyye İslamisi Fıkıh Dersleri Haftalık Çizelgesi

Dersler	Sınıflar				
	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf	4. Sınıf	5. Sınıf
İlmi Fıkıh 28 Saat	2 (İbadat)	2 (İbadat)	2 (İbadat)	2 (Nikah ve Talak)	2 (Nikah ve Talak)
	3 (Muamelat)	4 (Muamelat)	3 (Muamelat)	2 (Ukubat)	3 (İlmi Hilaf)
Usûl-i Fıkıh 12 Saat	-	3	3	3	3
	2 (Hukûk-i Esasiye ve İdariye)	1 (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)	1 (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)	1 (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)	1 (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)
Ulûm-i Hukûkiyye 22 Saat	2 (Hukûk-i Düvel)	1 (Ahkâm ve Evkâf), 1 (Hukûk-i Esasiye ve İdariye)	1 (Ahkâm ve Evkâf), 1 (Hukûk-i Esasiye ve İdariye)	1 (Arazi Kanunu)	1 (Usûl-i Hukûkiyye)
	2 (Ceza Kanunu)	1 (Ticârât-i Beriyye)	1 (Ticârât-i Beriyye)	1 (Ticârât-i Beriyye)	1 (Ticârât-i Beriyye)
		2 (Usûl-i Cezâiyye)	2 (Usûl-i Cezâiyye)	1 (Ticârât-i Bahriyye)	1 (Ticârât-i Bahriyye)
		2 (Usûl-i Hukûkiyye)	2 (Usûl-i Hukûkiyye)	1 (İcrâ Kanunu)	1 (İcrâ Kanunu)
				1 (Sakkı Şer’i)	

İlmiye Salnamesi Birinci defa, (r. 1334/1918). “İslâh-ı Medâris Nizâmnamesi”. s. 670-673.

Dâru’l-Hilâfeti’l-Âliyye Medresesinin her üç kısmı için tedrisine karar kılınan kitapların nasıl okutulacağını açıklayan bir muhtıra da yayımlanmıştır (İlmiye Salnamesi

Birinci defa, r. 1330-1333/1914-1917: 18-23). Ayrıca Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medreselerine mahsus, bütün konuları ihtiva eden 81 maddelik bir talimatname yürürlüğe koyulmuştur (İlmiye Salnamesi Birinci defa, r. 1330-1333/1914-1917: 24-35). Oldukça kapsamlı ve ciddi bu ıslahat uygulamasından da istenen verim elde edilememiş ve çok geçmeden Şeyhülislam Musa Kazım Efendi zamanında bu medreselerin bütün kısımlarının öğrenim süreleri, üçer sene olarak değiştirilmiş ve dersler de hemen aynı tarzda kalmıştır (Ertan, 1978: 10).

2.3. Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun (8 Mayıs 1917)

Şeyhülislam Musa Kazım 5 Recep 1334 / 25 Nisan 1332 (8 Mayıs 1917) tarihinde, sürekli harpler sebebiyle dağılan ve düzeni bozulan medreseyi yeniden toparlamak ve bir sistem altında birleştirmek için, “Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun” ismini taşıyan, 16 maddeden ibaret yeni bir nizamnâme çıkarmıştır (Düstur Tertib-i sâni, 1928: 598-600). Bu Nizamname ile medrese, öğretim süreleri 3'er yıllık, İhzârî (hazırlık), İbtidâi Hariç, İbtidâi Dâhil ve Sahn adları ile derecelere ayrılmıştır. İhzârî (hazırlık) bölümünde fıkıh dersi mevcut değildir (Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medaris Kanunu ve Nizamnamesi. r. 1338-1340/1922-1924: 9). Diğer kısımlarda fıkıh ile ilgili dersler şöyledir:

Tablo 9: Medâris-i İlmiye Hakkında Kanun'un Program Cetveline Göre Fıkıh Dersleri Haftalık Çizelgesi

Kısımlar	Dersler	Müderrislerinin İsimleri	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
İbtidai Hariç	Fıkıh	Fatih Dersiâmlarından Ardanışlı Yusuf Ziya Efendi			4
		Fatih Dersiâmlarından Medineli Osman Efendi			4
		Fatih Dersiâmlarından Timurçinli Ahmed Ahmed Efendi		4	
		Fatih Dersiâmlarından Dıramalı Mahmud Hamid Efendi		4	
		Ayasofya Dersiâmlarından Süleymaniyeli Reşid Efendi	3		
		Fatih Dersiâmlarından Bayındırlı Mustafa Efendi	3		
İbtidai Dâhil	Fıkıh	Fatih Dersiâmlarından Sirozlu Ahmed Şükrü Efendi			3
		Fatih Dersiâmlarından Sivaslı Hafız Tefvik Efendi		2	
		Fatih Dersiâmlarından Dağistanlı Mîr Salih Efendi	-	-	3
		Fatih Dersiâmlarından Şiranlı Ahmed Efendi			3
		Fatih Dersiâmlarından Şünnîli Abdullah Hulusi Efendi	3		-
		Bayezid Dersiâmlarından Malatyalı Ömer Hulusi Efendi			3

Fatih Dersiâmlarından Rizeli Muharrem Efendi	3
Bayezid Dersiâmlarından Araçalı Kamil Efendi	3

Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medaris Kanunu ve Nizamnamesi, (r. 1338-1340a/1922-1924). s. 6-8, 11-18.

1914 yılında “Islah-ı Medâris Nizâmnamesi” ile ihtisas için kurulan Medresetü'l-Mütehassısîn ise; üç yıllık Medrese-i Süleymaniye adıyla üç şube haline getirilmiştir. Bu şubeler; “Tefsir ve Hadis Şubesi” “Fıkıh ve Usulü Fıkıh Şubesi” ve “Kelam ve Hikmet Şubesi”nden müteşekkildir. Bu şubeler aslında 1914 yılında açılan dört yıllık “Medresetü'l-Mütehassısîn” medresesi ile aynıdır. Ancak şube ve yıl olarak farklılık arz eder. Medrese-i Süleymaniye'nin Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh şubesinde ders saatleri her üç sınıfta da aşağıdaki şekilde eşit dağıtılmıştır. Aynı şekilde ders saatleri de müderrislere eşit olarak pay edilmiştir. Mesela üç sınıfta toplam 15 saat Fıkıh-ı Hanefi dersi üç müderrise 5'er saat olarak verilmiştir. Eğer bir dersin bir müderrisi varsa bütün sınıflara dersi vermektedir.

Tablo 10: Medrese-i Süleymaniye Fıkıh ve Usûl-i Fıkıh Şubesi Fıkıh Dersleri Haftalık Çizelgesi

Dersler	Müderrislerinin İsimleri	1. Sınıf	2. Sınıf	3. Sınıf
Fıkıhı Hanefî	Dersiâmdan Menteşeli Yakub Efendi Dersiâmdan Hemşinli Yusuf Dehri Efendi Dersiâmdan Nevşehirli Halil Vehbi Efendi	5	5	5
Fıkıhı Şafiî	Hakkariî Seyyid Taha Efendi	2	2	2
Fıkıhı Mâlikî	Rebiî Menla Bey Efendi	1	1	1
Fıkıhı Hanbelî	Dersiâmdan Maalkaralı Muhammed Emin Efendi	1	1	1
Usûl-i Fıkıh	Dersiâmdan Bafralı Ahmed Hamdi Efendi Dersiâmdan Prizrinli Hüseyin Necmeddin Efendi Dersiâmdan Erzincanlı Üveys Vefa Efendi	5	5	5
Hilâfiyat	Eyyübi Zâde Şamlı Tefik Efendi	2	2	2
Tarihi Fıkıh	Ali Vehbi Efendi	2	2	2

Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medaris Kanunu ve Nizamnamesi, (r. 1338-1340a/1922-1924). s. 5, 10.

Doktora düzeyinde bir eğitim kurumu olan Medrese-i Süleymaniye bitirenlerin Dersiam olabilmeleri için Doktora tezine benzeyen bir çalışmayı da tamamlamaları şöyle şart koşulmuştur: “imtihan ile mezun olan bir efendi, şubesi müderrisi canibinden tensib edilecek bir mevzuu mühim üzerine bir risale tertip eylemesi ve bu risalenin müderrisin canibinden kabul edilmesi muktezidir” (*Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medaris Kanunu ve Nizamnamesi*, r. 1338-1340/1922-1924: 5).

Şeyhülislâm Musa Kazım Efendi yaklaşık altı ay sonra, Nizamnamenin beşinci maddesine dayanarak 16 Zilhicce 1335, 4 Teşrin-i evvel 1333 (17 Ekim 1917) tarihinde, “Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medresesiyle Taşra Medârisi Hakkında Nizamname” adıyla taşra

medreseleri için 39 maddeden ibaret daha teferruatlı bir nizamnâme yayımlamıştır (Düster Tertib-i sâni, 1928: 745-752). Bu Nizamnamenin 27. maddesinde bahsedilen Medrese-i Süleymaniye Kürsilerinden Fıkıh şubesinin kürsi adı ve kürsi adetleri şöyledir: Fıkıh-ı Hanefi 3 kürsi; Fıkıhı Şafii, Fıkıhı Mâlikî ve Fıkıhı Hanbelî, Hilâfiyat ve Tarih-i Fıkıh 1'er kürsi; Usûl-i Fıkıh 3 kürsi olarak belirlenmiştir (Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medaris Kanunu ve Nizamnamesi, r. 1338-1340/1922-1924: 26). Aynı maddede medrese dersleri de haftalık program olmaksızın belirlenmiştir. Buna göre, Medrese-i Sahn'da, Usûl-i Fıkıh, Fıkıh-ı Hanefi ve Malûmat-ı Hukukiye dersleri yer almıştır. İbtidai Dâhil kısmında, Fıkıh ve Malûmat-ı Hukukiye dersleri varken; İbtidai Hariç'te, sadece Malûmat-ı Medeniye ve Hukukiye dersi mevcuttur. İhzârî sınıfında ise herhangi bir fıkıh dersi yoktur (Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medresesi Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medaris Kanunu ve Nizamnamesi, r. 1338-1340/1922-1924: 28).

2.4. Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi (8 Mayıs 1921)

23 Nisan 1920 tarihinde, daha Milli mücadelenin ilk günlerinde Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasıyla teşekkül eden TBMM Hükümetinde yer alan Şer'iyeye ve Evkaf Vekâletinin bünyesinde seçmiş olduğu encümen rehberliğinde Daru'l-Hilafe medreselerinin ıslahı üzerinde durulmuş asrın icaplarına göre yeni bir program hazırlanmıştır. Bu program neticesinde, Osmanlı Devleti'nin son yıllardaki medrese ıslahatının tecrübesinden yararlanılarak 8 Mayıs 1921 (30 Şaban 1337) tarihinde TBMM'ce 26 maddelik "Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi" Bakanlar Kurulu, Başbakan ve TBMM Başkanı tarafından imzalanarak kabul edilmiştir (Sırat-ı Müstakîm, 1337/1921: 136-137).

Nizamnameye göre, Darü'l-Hilafe medreseleri yalnız İhzari sınıflar iki sene diğer bölümler üçer sene olmak üzere ihzari, ibtida-i Hariç, ibtida-i Dâhil ve Sahan kısımlarına ayrılmıştır. Şeyhülislam Mustafa Hayri Efendi zamanında kurulan, Musa Kazım Efendi zamanında Süleymaniye Medresesi adını alan Medresetü'l-Mütehassısının derslerinde bazı değişiklikler yapılmış Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye Medarisi talimatnamesi hazırlanmıştır. Bu talimatnameye göre Fıkıh ve Usul-i fıkıh şubesinde haftada 18 saat olarak belirlenen dersler, Fıkıh-ı Hanefi, Fıkıh-ı Şafii, Fıkıh-ı Maliki, Fıkıh-ı Hanbeli, Usul-i Fıkıh, Hilafiyet ve Tarih-i Fıkıh olarak belirlenmiştir (Ertan, 1978: 10). Diğer kısımların dersleri Nizamnamenin 24. maddesinde açıklanmıştır. Buna göre Kısm-ı Evvel'in 1. ve 6. senelerinde fıkıh dersi yoktur.

2. ve 3. sene dört ders Halebî, 5. sene beş ders Mültekâ, bir ders Ferâiz okutulacaktır. Kısm-ı Sâni'nin, 7. senesinde iki ders Ferâiz, 9. ve 10. senelerinde beşer ders Usûl-i Fıkıh, 11. senesinde beş ders Usûl-i Fıkıh ve iki ders Mecelle, 12. senesinde beş ders Dürer'in Muamelat kısmı okutulacaktır. 8. sınıfta herhangi bir fıkıh dersi yoktur (Sırat-ı Müstakîm, r. 1337/1921: 136).

Nizamnamede, medreseler Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medreseleri ile Medârisi atıkanın ıslahından hâsıl olan Medâris-i İlmiye olarak iki tür olarak zikredilmiştir. Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliyye Medreselerinin, teşkilatı ve sureti idaresi başkaca bir talimatnameye tabi olduğundan bu nizamname sadece Medâris-i İlmiye için düzenlenmiştir. Medâris-i İlmiyenin, tahsil süresi 12 yıl olarak belirlenmiş ve sureti idaresi talebe ve müderrislerin vazifeleri ile ders programı detaylı bir şekilde açıklanmıştır (Sırat-ı Müstakîm, r. 1337/1921: 135).

Tartışma ve Sonuç

Osmanlı Devleti'nde medreseler kültür ve medeniyetin gelişmesinde önemli bir fonksiyonu icra etmişlerdir. Tanzimat Dönemi'ne kadar dinî ilimlerin yanı sıra pozitif ilimlere ağırlık verilen medreseler aynı zamanda fıkıh eğitim sisteminin de omurgasını oluşturmuşlardır. Osmanlı'nın son döneminde yaklaşık 19. asrın ortalarına kadar, medreseler Devlet'in ihtiyacı olan hemen hemen bütün bürokratları, devlet adamlarını özellikle de dini hayatın şekillenmesinde önem arz eden hâkim, müftü ve savcı gibi görevlileri yetiştirmiş ve istihdam etmiştir. Ancak bu son dönemde yaşanan bazı olaylar medreselerde liyakat ve mülazemet sisteminin bozulmasına sebep olmuştur.

Genel olarak bakıldığında, ulemanın prestijinin sarsılmasına ve ilim müessesesinin bozulmasına neden olan bazı durumların başında mevalizadelere (ulema çocukları) tanınan ayrıcalıklar gelmektedir. Bir başka neden, bir kısım ulemanın ilimden uzaklaşarak, teşrifat ve protokol kaideleri içinde boğulmasıdır. Ayrıca ulemanın çeşitli sebeplerle görevlerinden alınmaları, medrese programlarında çeşitli fikir ve mülâhazalarla değişiklik yapılarak akli ilimlerin giderek kalkmasına ve derslerin zayıflamasına yol açmış medreselerin ve talebenin seviyesini düşürmüştür. Bu gelişmeler ulemayı atalete ve rahatlığa sevk etmiş, sistemli olarak çalıştırılması gereken Osmanlı ilmiye teşkilatının temelini oluşturan mülazemet sisteminde bozulmalara sebebiyet vermiştir. Bu sebeplerin yanında modernleşme ve siyasi manipülasyonlar da ulemanın itibarının zedelenmesinde önemli rol oynamıştır.

Çalışmada genişçe değinildiği gibi bu gelişmeler medreselerde ıslahat çalışmalarını gerekli kılmıştır. Bir taraftan geleneksel eğitim kurumlarında bahsedilen ıslahat nizamnameleri ile düzenlemeye gidilirken, diğer taraftan Tanzimat Dönemi'nde yaşanan kırılmalar neticesinde oluşan yeni hukuk sistemine uyum sağlamak üzere hususi kadı medreseleri açılmıştır. Aynı zamanda halkın irşad edilmesi ile görevli din adamlarının kalitesini artırmak için de hususi irşad medreseleri kurulmuştur. Bütün bu ıslahat faaliyetlerini yürüten Tanzimat aydınları Osmanlı medeniyeti ile Batı uygarlığını uzlaştırma çabası içinde olmuşlardır. Ancak bu sentez bir kabın içerisindeki farklı yoğunluktaki iki sıvı gibi kalmıştır. Çünkü İslam medeniyetinin kökenleri Müslümanların Altın Çağ olarak niteledikleri “Asr-ı Saadet”e uzanırken, Batı uygarlığının kökenleri antik Yunan’a çıkmaktadır. Bu da sentezi mümkün kılmamış aksine bir paradigma ortaya çıkarmış ve ortak bir eğitim amacı ya da eğitim felsefesi oluşturulamamıştır.

Geleneksel medreselerle ilgili yapılan ıslahat çalışmalarına bakıldığında daha çok pozitif bilimlerin yeniden programa alınması dışında fıkıh eğitimi açısından yeniliğe gidilmediği görülmüştür. Ancak Selahaddin Eyyübi Külliyesi gibi hilafet merkezi dışında kurulan medreselerde yeni hukuk sistemine uygun derslere son sınıflarda yer verilmiştir. Bu yeni ıslahat nizamnamelerinde dikkat çeken bir husus ihtisas medreseleridir. Günümüz yüksek lisans, doktora çalışmalarına benzer programları olan bu medreselere, bugünkü üniversite düzeyinde mezunlar kabul edildiği görülmüştür. Özellikle bu ihtisas medreselerinden “Medrese-i Süleymaniye”yi bitirenlerin dersiam olabilmeleri için doktora tezine benzeyen bir çalışmayı da tamamlamalarının şart koşulması bu düşüncüyü kuvvetlendirmiştir. Ayrıca bu ihtisas medreselerinde branşlaşmaya da gidildiği görülmektedir.

Yeni açılan hususi medreselerden kadı yetiştirmek üzere kurulan “Medresetü'l-Kudât”ın programı incelendiğinde büyük oranda Tanzimat Dönemi'nde iktibas yoluyla veya özgün olarak oluşturulan hukuk sistemine uygun dersler verildiği görülmüştür. Bu durum medreselerin daha çok modern dönemdeki mahkemelere eleman yetiştirmek üzere kurulduğu izlenimini vermektedir. Yeni açılan hususi irşad medreselerindeki fıkıh eğitimi incelendiğinde daha çok halkın ihtiyacının dikkate alındığı ve din görevlilerinin hukuki yeterliliklerini artırma amacı güdüldüğü görülmüştür.

Islahat çalışmaları ve yeni kurulan medreselerin programları kalite açısından yüksek görülmesine rağmen arzu edilen sonuç elde edilememiştir. Bunun başlıca sebebi Devlet'in bu son döneminde başta Balkan Harbi ve I. Dünya savaşı olmak üzere devamlı bir savaş halinde bulunması olduğu söylenebilir. Böylece on altı yaşın üzerindeki medrese talebelerinin neredeyse büyük çoğunluğu ve müderrisleri gönüllü olarak savaşa katılmış ve medreseler savaş durumunda hastane, barınma gibi farklı amaçlarla kullanılmak durumunda kalmıştır.

Cumhuriyet'in ilanından sonra bir müddet daha eğitim-öğretime devam eden medreselere gereken önemin verildiği söylenebilir. Ancak tüm bu medreseler 1924'e kadar açık kalabilmiştir. 3 Mart 1924 (26 Recep 1342) tarih ve 429 numaralı kanunla, Şer'iyye ve Evkaf Vekaleti lağvedilmiş ve TBMM tarafından aynı tarihte çıkarılan 430 sayılı Tevhidi Tedrisat kanunu ile de bu vekaletle bağlı bütün medreseler Maarif Vekaletine devredilmiştir (Anonim, r. 1340/1924: 322). Bu kanunun çıkarılmasından kısa bir süre sonra kanuni bir gerekçe gösterilmeden bütün medreseler kapatılmıştır. O zaman bu müesseselerde bazı öğrenciler yüksek tahsilini bitirmiş ve ihtisas sınıflarına ayrılmış ve bazı öğrenciler de ihtisas kısmında okumaktaydı. Medreselerin ihtisas ve yüksek kısımlarının da lağvedilmesi üzerine, bu kısımlara devam eden öğrencilerden beşyüzü, İstanbul Darülfünunda Maarif Vekaleti tarafından ihdas edilen ilahiyat fakültesine nakledilmiştir. Diğer Darü'l-Hilafe Medreseleri de buldukları Vilayetin adını almak üzere İmam-Hatib Mektebine dönüştürülmüştür.

Kaynakça

- Ahmed Cevdet Paşa. (1986). *Tezâkir 40*. M. C. Baysun (neşr.). TTK Basımevi, Ankara.
- Aksekili Ahmed Hamdi. (r. 1327/1912). "Şeriatı Menfaat ve Keyiflerine Alet Eden Vaizler". *Sebilü'r-Reşad*, 7 (182), s. 408-409.
- Aksekili Ahmed Hamdi. (r. 1339a/1923). "Medresetü'l-İrşad". *Sırat-ı Müstakim*, 21 (538-539), s. 142-144.
- Aksekili Ahmed Hamdi. (r. 1339b/1923). "Yeni İslam Medreseleri Hakkında Mühim Bir Rapor". *Sebilü'r-Reşad*, 21 (522), s. 11-16.
- Akyüz, Y. (1994). *Türk Eğitim Tarihi*. İstanbul, Kültür Koleji Yayınları.
- Albayrak, S. (1972). *Son Devrin İslâm Akademisi: Darü'l-Hikmeti'l-İslamiyye*, İstanbul, Şamil Yayınevi.
- Ali Himmet Aksekili. (r. 1329/1913). "Muzır Vaizler". *Medrese İtikadları*, (15), s. 118-120.
- Ceride-i İlmiyye*, (h. 1338/1919). "Medresetü'l-İrşad Teşkilatı". 5 (51), s. 1639-1641.
- Düstur Tertib-i sâni*, (r. 1330/1914). "5 Safer 1332 tarihli Medreset-ül-Kuzât Nizâmnâmesine Müzeyyel Nizâmnâme", 6 (519), s. 1255-1256.
- Düstur Tertib-i sâlis*, (r. 1340/1924). "Tevhid-i Tedrisat Kanunu", 5 (63), s. 322.
- Atay, H. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, İstanbul, Dergah Yayınları.

- Babanzade Ahmed Naim. (r. 1324/1908). “Vaizler: Vaiz nedir? ”. *Sırat-ı Müstakim*, 1 (2), s. 22-23.
- Balıkesirli Sireti. (r. 1326/1911). “Ulema-yı Muhterememize Bir İhtar-ı Naçizane”. *Sırat-ı Müstakim*, 4 (94), s. 281.
- Baltacı, C. (1976). *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*. İstanbul, İrfan Matbaası.
- Berkes, N. (1998). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*. Doğu-Batı Yayınları, İstanbul.
- Beyanülhak*, (r. 1325/1909). “Vaizlere İhtar”. 2 (39), s. 877-879.
- Bilsel, C. (1943). *İstanbul Üniversitesi Tarihi*. İstanbul, Kenan Matbaası.
- Bursa Mebuslarında Ömer Fevzi, (r. 1324/1909). “İslah-ı Medaris”. *Beyânü’l-Hak*, 1 (15), s. 324-325.
- Ceride-i İlmiye*, (r. 1330/1914). “İslah-ı Medaris Nizamnamesi’nin Esbabı Mucibe Lâyihası”. 1, s. 241-248.
- Çelebi, A. (1998). *İslam Eğitim Tarihi*. A. Yardım (çev.). İstanbul, Damla Yayınevi.
- Darü’l-Hilafeti’l-Aliyye Medresesi Ders Programlarıyla Müderrisîn Kadrosu ve Medaris Kanunu ve Nizamnamesi*. (r. 1338-1340/1922-1924). İstanbul, Evkaf-ı İslamiye Matbaası.
- Düstur Tertib-i sâni*, (1928). “Dâru’l-Hilâfeti’l-Âliyye Medresesi’yle Taşra Medâris-i Hakkında Nizamnâme”. 9 (3034), s. 745-752.
- Düstur Tertib-i sâni*, (h. 1289/1873). “Nüvvab Hakkında Nizamnâme 17 Recep 1271 (1854)”. 1 (1), s. 321.
- Düstur Tertib-i sâni*, (r. 1325/1910). “Medâris-i İlmiye Nizamnâmesi”. 2 (42), s. 127-138.
- Düstur Tertib-i sâni*, (r. 1329/1913). “Alay ve Tabûr İmamlarının Vezâif-i Tedrîsiyyeleri Hakkında Nizamnâme”. 6 (1776), s. 332-333.
- Düstur Tertib-i sâni*, (r. 1329/1913). “Medresetü’l-Kudât Nizamnâmesi”. 6 (66), s. 146-150.
- Düstur Tertib-i sâni*, (r. 1329/1914). “Medresetü’l-Vâizin Nizamnâmesi”. 6 (116), s. 212-215.
- Düstur Tertib-i sâni*, (r. 1330/1914). “Cevâmî ve Mesâcid-i Şerîfede Vaaz ve Nasihat Edecek Ulema Hakkında Nizamnâme”. 6 (1788), s. 375.
- Düstur Tertib-i sâni*, (r. 1330/1914). “İslah-ı Medaris Nizamnamesi” 6 (1961), s. 1325-1330.
- Düstur Tertib-i sâni*. (1928). “Medarisi İlmiye Hakkında Kanun” 9 (241), s. 598-600.
- Düstur, Tertib-i Sâni*, “Tevcihat-ı Cihât Nizamnâmedir r. 1329/1913”, C. 5, N., 244, Matbaâyı Âmire, İstanbul 1332, s. 608-617.
- Ekinci, E. B. (2016). *İslâm Hukuku Tarihi*. Arı Sanat Yayınları, İstanbul.
- Ergin, O. N. (1977). *Türkiye maarif tarihi*. (C 1), İstanbul, Eser Neşriyat.
- Ergün, M. (1996). *İkinci Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri: 1908-1914*. Ankara, Ocak Yayınları.
- Ertan, V. (1978). “Tarihte Darü’l-Hilafe Medreseleri ve Medresetü’l-Mütehassisin”. *Tohum, Aylık Fikir ve Sanat Dergisi*, (9) 106, s. 9-11.
- Fatin, M. (r. 1324/1909). “Tedisat ve Medaris”. *Beyânü’l-Hak*, 1 (8), s. 166-169.
- Giddens, A. (1994). *Modernliğin Sonuçları*. E. Kuşdil (çev.). İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- H. (r. 1329/1913). “Medresetülvaizin”. *Sebilü’r-Reşad*, 21 (273), s. 194-195.
- Hanioğlu, M. Ş. (1992). “Batılılaşma”. *Diyanet İslâm ansiklopedisi* (C 5, 148-152). Ankara: TDV Yayınları.
- Hatipzâde Ahmed Vasfî, (r. 1329/1913). “Medâris-i İlmiye”. *Sebilü’r-Reşad*, 10 (230), s. 95-98.
- Hayrî’l-Kelam*, (r. 1329/1914). “Medresetü’l-Kudât Nizamnâmesi Mabad”. 1 (10), s. 80.
- Hayrî’l-Kelam*, (r. 1329/1914). “Medresetü’l-Kudât Nizamnâmesi”. 1 (9), s. 71-72.
- İleri, C. N. (r. 1331/1915). *İttihâd-ı İslâm: İslamın Mazisi, Hali, İstikbali*. Yeni Osmanlı Matbaası ve Kütüphanesi, İstanbul.

- İlmiye Salnamesi Birinci defa*, (r. 1330-1333/1914-1917). *Dâru'l-Hilâfeti'l-Âliye Medresesi*. Matbaayı Ahmed Kamil: İstanbul.
- İlmiye Salnamesi Birinci defa*, (r. 1334/1918). "İslâh-ı Medâris Nizâmname'si". s. 657-663.
- İlmiyeyi Müntesibinden Biri, (r. 1324/1908). "Medâris-i İlmiye". *Beyânü'l-Hak*, 1 (12), s. 276-278.
- Kara, İ. (1994). *İslamcıların Siyasi Görüşleri*. İz Yayıncılık, İstanbul.
- Kaş Kazasından Müderris İbrahim Tosun. (r. 1329/1913). "(Medreseliler Mektebliler) Lakırdıları Ortadan Kaldırmalıdır". *Hayrî'l-Kelam*, 1 (2), s. 14-15.
- Kazıcı, Z. (1979). *Osmanlılarda İmamlık*. İstanbul, Nesil Yayıncılık.
- Koray, E. (1991). *Türkiye'nin çağdaşlaşma sürecinde Tanzimât*. İstanbul, MÜ Yayınları.
- Küçük Ayasofya Talebe-i Ulûmdan Elmalılı Muhammed Ramiz. (r. 1329/1913). "İslahı Medâris Müjdeleri". *Hayrî'l-Kelam*, 1 (2), s. 47-48.
- Lewis, B. (1975). *İstanbul ve Osmanlı Uygarlığı*, N. Önol (çev.). Ankara, Varlık Yayınevi.
- Lewis, B. (2003). *İslam'ın Krizi*, A. Yılmaz (çev.). İstanbul, Literatür Yayınları.
- M. Saffet. (r. 1326/1911). "Medreselerimiz". *Beyânü'l-Hak*, 4 (87), s. 1642-1645.
- M. Satvet. (r. 1329/1910). "İslahı Medâris Talebi Hakkında". *Sebilü'r-Reşâd*, 10 (245), s. 345-346.
- M. Satvet. (r. 1330/1914). "Medreselere Ait Bir Dertleşme". *Hayrî'l-Kelam*, 1 (33), s. 258-259.
- Mardin, Ş. (1993). *Bediüzzamman Sâid Nursî Olayı – Modern Türkiye'de Din ve Toplumsal Değişim*, M. Çulhaoğlu (çev.). İstanbul, İletişim Yayınları.
- Medâris-i İlmiye Nizamnamesine Zeyl Olarak Tanzim Olunan Taşra Medârisi Nizamnamesi*, (r. 1326/1911). Matbaayı Âmire: İstanbul.
- Medrese ve Mekteplilerden Buldanlı Emin Ali. (r. 1329/1913). "Mektebliler Nazarında Medreseliler". *Medrese İtikadları*, 1 (6), s. 50.
- Medreselilerden İbnü'l-Hasan M. Necati. (r. 1329/1913). "Medreselerin İslahı İçin Ne Yapılmalıdır?". *Medrese İtikadları*, 1 (10), s. 82.
- Medresetü'l-Kuzat Nizamnamesi*, (r. 1338-1340/1922-1924). İstanbul, Evkaf-ı İslamiye Matbaası.
- Mehmed Şükrü. (r. 1328/1912). "Vaizlerimiz Hakkında Bir Kaç Söz". *Beyanülhak*, 2 (39), s. 3052-3054.
- Meriç, C. (1983). "Batıda ve Bizde Aydının Serüveni", *CDTA*, (C 1, 130-137). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öcal, M. (2011). *Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Din Eğitimi*, İstanbul, Düşünce Kitabevi.
- Özcan, T. (2007). Osmanlılar (Medeniyet Tarihi / Sosyal Hayat / Dinî Hayat / Dinî Teşkilât ve Görevliler). *Diyanet İslâm ansiklopedisi* (C 33, 539). Ankara: TDV Yayınları.
- Öztürk, C. (2007). Osmanlılar (Eğitim ve Eğitim Kurumları). *Diyanet İslâm ansiklopedisi* (C 33, 565-568). Ankara: TDV Yayınları.
- Raşid Uşşaki. (r. 1330/1914). "Fena Değil Fakat Medreseliler Ne Yapsın?". *Hayrî'l-Kelam*, 30, s. 238-239.
- Sarıkaya, Y. (1997). *Medreseler ve Modernleşme*. İstanbul, İz Yayıncılık.
- Sebilü'r-Reşâd*, (r. 1329/1913). "Ders Vekalet-i Celilesinin Mühim Bir Teşebbüsü: Medresetü'l-Mütehassisin". 9 (286), s. 418-420.
- Sebilü'r-Reşâd*, (r. 1329/1913). "Ders Vekalet-i Celilesinin Mühim Bir Teşebbüsü: Medresetü'l-Mütehassisin Nizamnamesi". 11 (287), s. 11-12.
- Sırat-ı Müstakîm*, (1337/1921). Medarisi İlmiye Nizamnamesi". 19, s. 136-137.
- Sırat-ı Müstakîm*, (r. 1325/1910). "Âlemi İslâm'a bir tebşir Medâris-i İslâmiyede bir hatve-i (adım) tekâmül". 3 (76), s. 377-378.
- Sırat-ı Müstakîm*. (r. 1337/1921). "Medâris-i İlmiye Nizamnamesi". 11 (481), s. 135-136.

- Sireti, (r. 1328/1912). “Ramazan Vaizleri”. *Sebilü'r-Reşad*, 1-8 (21-203), s. 403-405.
- Süleymaniye Dersiam Mücizlerinden Faik. (r. 1329/1910). “İslahı Medâris Münasebetiyle”. *Hayrî'l-Kelam*, (1) 3, s. 21-22.
- Şevketî, E. E. (r. 1329/1913). *Medâris-i İlmiye Islâhat Programı*. Hürriyet Matbaası, İstanbul.
- Şimşirgil, A. ve Ekinci, E. B. (2009). *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle*. KTB Yayınları, İstanbul.
- Tahirül Mevlevî. (r. 1335/1919). “Halkı Cahil Vaizlerin Elinden Kurtarmak Lazım”. *İtisam*, 1 (33), s. 308-312.
- Talebe-i Ulûmdan Hasan Sabri. (r. 1329/1914). “İslahı Medâris Hakkında Birkaç Söz”. *Hayrî'l-Kelam*, 11, s. 86-88
- Tunaya, T. Z. (1962). *İslamcılık Cereyanı, İkinci Meşrutiyet'in Siyasi Hayatı Boyunca Gelişmesi ve Bugüne Bıraktığı Meseleler*. Baha Matbaası, İstanbul.